

ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΜΑΝΟΛΗ ΚΟΡΡΕ

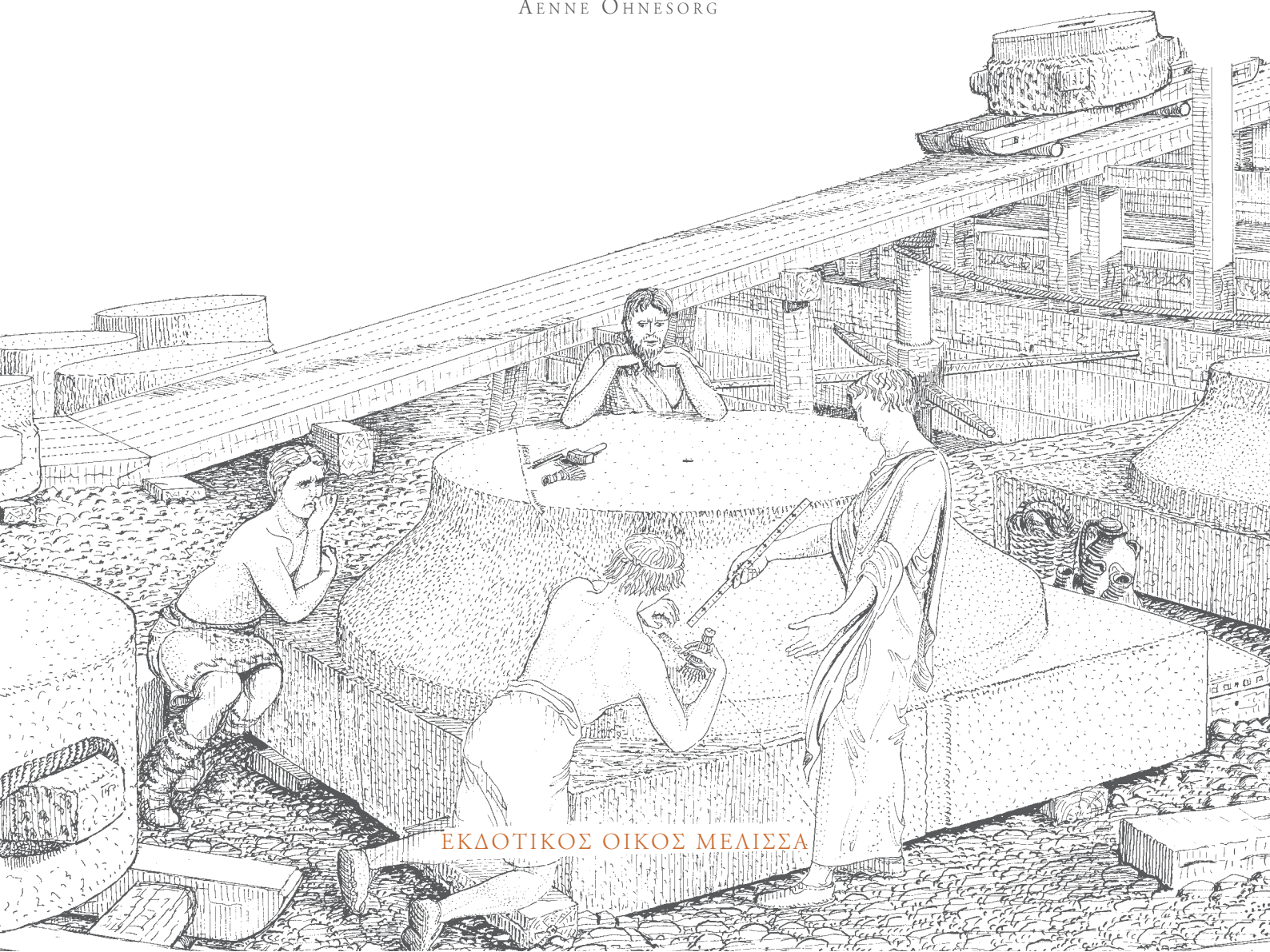
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΚΩΣΤΑΣ ΖΑΜΠΑΣ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ

AENNE OHNESORG

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΜΕΛΙΣΣΑ

ΑΡΧΙΤΕΚΤΩΝ

ΤΙΜΗΤΙΚΟΣ ΤΟΜΟΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΜΑΝΟΛΗ ΚΟΡΡΕ

HONORARY VOLUME FOR PROFESSOR
MANOLIS KORRES

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ / EDITING

ΚΩΣΤΑΣ ΖΑΜΠΑΣ / COSTAS ZAMBAS

ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ / VASSILIS LAMBRINOUDAKIS

ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΣΗΜΑΝΤΩΝΗ-ΜΠΟΥΡΝΙΑ / EVANGELIA SIMANTONI-BOURNIA

ΑΕΝΝΕ ΟΗΝΕΣΟΡΓ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ ΜΕΛΙΣΣΑ / MELISSA PUBLISHING HOUSE

ΚΡΗΝΗ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΕΠΙΔΑΥΡΟ

ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΖΟΛΙΑΣ

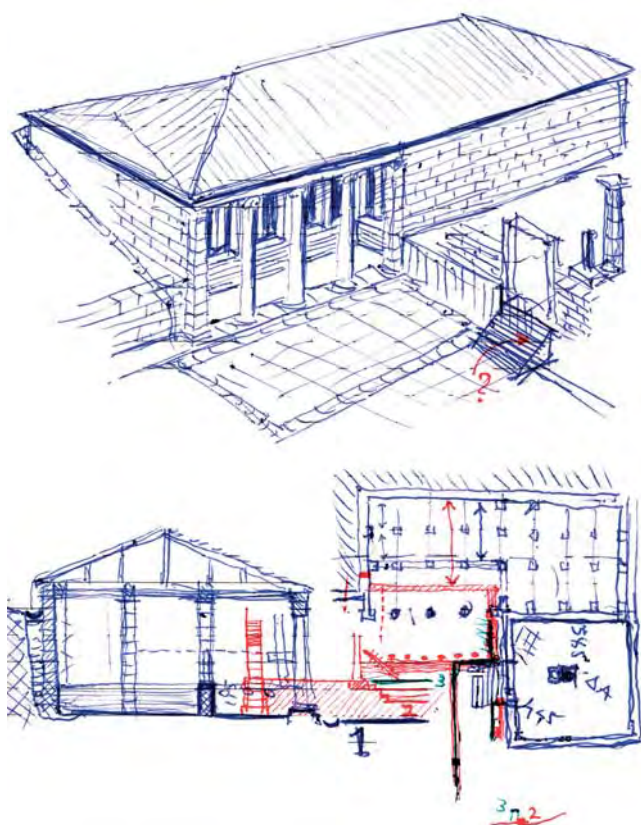
ΛΟΥΚΑΣ ΖΩΝΑΣ

Στο πλαίσιο των εργασιών της Επιτροπής Συντήρησης Μνημείων Επιδαύρου (Ε.Σ.Μ.Ε.) για την ανάδειξη του θεάτρου της αρχαίας πόλης της Επιδαύρου, οι οποίες περιέλαβαν και την εκτροπή του αγροτικού δρόμου που περνούσε πάνω από το αριστερό τμήμα του κοίλου του, πραγματοποιήθηκε κατά τα έτη 2007-2009 ανασκαφική έρευνα στην περιοχή βόρεια του θεάτρου. Εκεί αποκαλύφθηκαν –κατεστραμμένα από την καλλιέργεια– λείψανα κτηρίων της ύστερης αρχαιότητας. Ο εντοπισμός όμως δύο ενεπίγραφων και άλλων τεσσάρων όμοιων, χωρίς επιγραφή όρων αγοράς από τον 4ο αι. π.Χ. (εικ. 1), χρησιμοποιημένων ως οικοδομικό υλικό στα ύστερα κτήρια, μαρτυρούσε ότι η κλασική αγορά της πόλης εκτεινόταν γύρω από το θέατρο, το οποίο αποτελούσε μέρος της¹ και επομένως απαιτούσε ενιαία με αυτή ανάδειξη. Έτσι η ανασκαφική έρευνα επεκτάθηκε από το 2008 κ.ε. στην επίπεδη περιοχή αμέσως βορειοδυτικά του θεάτρου, όπου οι μεγάλες –λόγω της κλίσης του εδάφους προς τα δυτικά– επιχώσεις υπόσχονταν τη διατήρηση συγχρόνων με αυτό στρωμάτων. Πράγματι, η έρευνα απέδειξε ότι στον χώρο αυτό διασώθηκαν σε σχετικά εξαιρετική κατάσταση ερείπια της αγοράς της πόλης από την κλασική περίοδο και τους αυτοκρατορικούς χρόνους. Η ανασκαφή, η οποία συνεχίζεται, έχει μέχρι τώρα φέρει στο φως κυρίως ένα τμήμα μεγάλης κρήνης των ύστερων κλασικών χρόνων, η οποία με μετατροπές συνέχισε να λειτουργεί μέχρι και τη Ρωμαϊοκρατία. Μολονότι η παρουσίαση του ευρήματος μπορεί να θεωρηθεί –και είναι– πρόωρη, οι συγγραφείς της θεωρούν ότι η δημοσίευση των μέχρι τώρα αποτελεσμάτων της έρευνας της αρχικής, κλασικής φάσης της κρήνης αρμόζει κατεξοχήν να αποτελέσει προσφορά τιμής στον Μανόλη Κορρέ: Σε επίσκεψη της Ε.Σ.Μ.Ε. στον χώρο τον Ιούνιο του 2015 ο Μ. Κορρές ως μέλος της, με τη γνωστή του ταχύτατη και αλάνθαστη αντίληψη, πρώτος συνδύασε και ερμήνευσε τα δυσδιάκριτα ακόμα τμήματα του υδραυλικού αυτού συγκροτήματος και συνέ-

Εικ. 1. Όρος της αγοράς της Επιδαύρου εντοιχισμένος στα παρασκήνια του θεάτρου.

1. ΠΕΤΡΟΥΝΑΚΟΣ 2011, 153-163.

Εικ. 2. Σκίτσα του Μανόλη Κορρέ, Ιούνιος 2015.

λαβε τη μορφή του συνόλου, που αναπαρέστησε επί τόπου σε δύο σκίτσα που δημοσιεύονται εδώ (εικ. 2). Η συνέχεια της έρευνας κατά τους υπόλοιπους μήνες του 2015, με οδηγό πλέον την πρότασή του, δικαιώνει ήδη –με ελάχιστες αποκλίσεις στις λεπτομέρειες– την ερμηνεία του εκείνη, όπως δείχνει η γραφική αποκατάσταση του κτηρίου που προκύπτει από τα μέχρι σήμερα δεδομένα (εικ. 3, 5 και 18).

Από το αρχικό, κλασικό κτήριο της κρήνης, το οποίο κατασκευάστηκε με επιμελημένα λαξευμένες πώρινες λιθοπλίνους κατά το ισόδομο σύστημα, έχει αποκαλυφθεί ολόκληρη η βόρεια στενή του πλευρά, το μεγαλύτερο μέρος της δυτικής του πλευράς και το δυτικό τμήμα του εσωτερικού του χώρου (εικ. 4). Αυτό επιτρέπει με δύο παραδοχές, ότι οι πλευρές του κτηρίου ήταν παράλληλες, και ότι η δυτική επιμήκης πλευρά, όπως θα εξηγηθεί πιο κάτω, δεν

εκτεινόταν πολύ πιο πέρα από το σημείο μέχρι το οποίο έχει αποκαλυφθεί, να προταθεί με σχετική ασφάλεια η συνολική γραφική αποκατάσταση της κάτοψής του (εικ. 3).

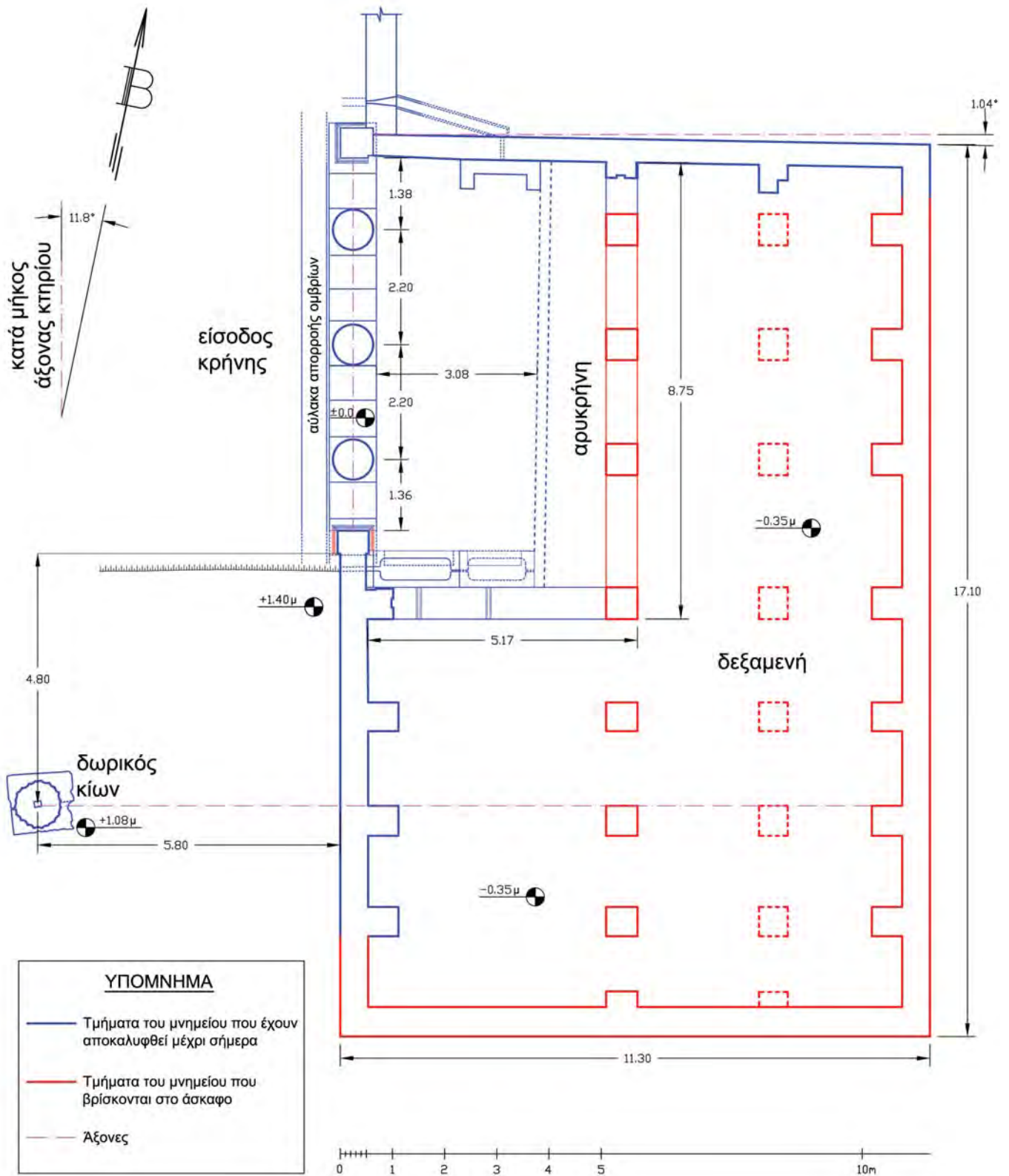
Η κρήνη είχε σχήμα παραλληλογράμμου, του οποίου ο επιμήκης άξονας έχει απόκλιση από τον άξονα Β-Ν περίπου 12° προς τα δυτικά. Λόγω της σχετικά μικρής αυτής απόκλισης από τον Β, θα θεωρηθεί το μνημείο στην περιγραφή που ακολουθεί ως προσανατολισμένο στον άξονα Β-Ν. Μεγάλο μέρος του είχε βυθισθεί μέσα στο βραχώδες², επικλινές προς τα δυτικά έδαφος, το οποίο σκάφθηκε για τον σκοπό αυτό σε βάθος περίπου 5,70 μ. στα ΒΑ και 2,0 μ. στα ΝΔ. Μπροστά από το ΒΔ τμήμα της κρήνης, όπου και η πρόσβαση σ' αυτήν, ο βράχος απολαξεύθηκε μέχρι το επίπεδο της εισόδου. Ίσως η φύση και οι διαφορές στη σκληρότητα του βράχου κατά την εκσκαφή οδήγησαν στη μικρή απόκλιση από την ορθή γωνία της βόρειας στενής πλευράς κατά περίπου 1° προς τα νότια. Το μέγιστο σωζόμενο ύψος του κτηρίου, που σημειώνεται στη βορειοανατολική του γωνία, είναι 4,46 μ. από τη στάθμη της εισόδου του. Το πάχος των εξωτερικών τοίχων στη βάση τους είναι 60 εκ., ενώ οι ψηλότεροι σωζόμενοι δόμοι (στο βόρειο τοίχο) έχουν πάχος 45 εκ.

Το κτήριο χωριζόταν με μία σειρά πεσσών κατά τον επιμήκη άξονά του (Β-Ν) σε δύο «κλίτη» (Α-Δ) και περιελάμβανε δύο κύρια μέρη: Τη δεξαμενή και τον χώρο πρόσβασης στο νερό. Η δεξαμενή καταλάμβανε ολόκληρο το ανατολικό «κλίτος» και το νότιο τμήμα του δυτικού, σχηματίζοντας έτσι ένα Γ. Στο ανατολικό «κλίτος» υπάρχουν ενδείξεις³ ότι υπήρχε κατά τον επιμήκη του άξονα μία ακόμη σειρά πεσσών. Το βόρειο μέρος του δυτικού «κλίτους» αποτελούσε την πρόσβαση στο νερό, δηλαδή τον χώρο υδροληψίας. Η διάταξη αυτή προκύπτει με σχετική βεβαιότητα από την ύπαρξη στο ανεσκαμμένο μέρος τεσσάρων πεσσών πάχους ±0,56 μ., που εκφύονται από την εσωτερική παρειά του νότιου τμήματος του δυτικού τοίχου, και δύο όμοιων, ενός στο μέσον περίπου της εσωτερικής παρειάς του βόρειου τοίχου και ενός δευτέρου⁴, του οποίου η ανώτερη σωζόμενη επιφάνεια αποκαλύφθηκε μεταξύ του πρώτου και της βορειοανατολικής γωνίας του κτηρίου. Οι πεσσοί αυτοί αποτελούν ισχυρές ενδείξεις για την ύπαρξη στο άσκαφο αντίστοιχων στοιχείων στον ανατολικό επιμήκη και τον νότιο πλάγιο τοίχο, καθώς και δύο σειρών ελεύθερων εσωτερικών πεσσών, μίας κατά τον επι-

2. Πρόκειται για σερπεντινίτη, εύθρυπτο πέτρωμα τεφροπράσινου χρώματος, έντονα αποσθρωμένο και κατακερματισμένο.

3. Βλ. σημ. 4.

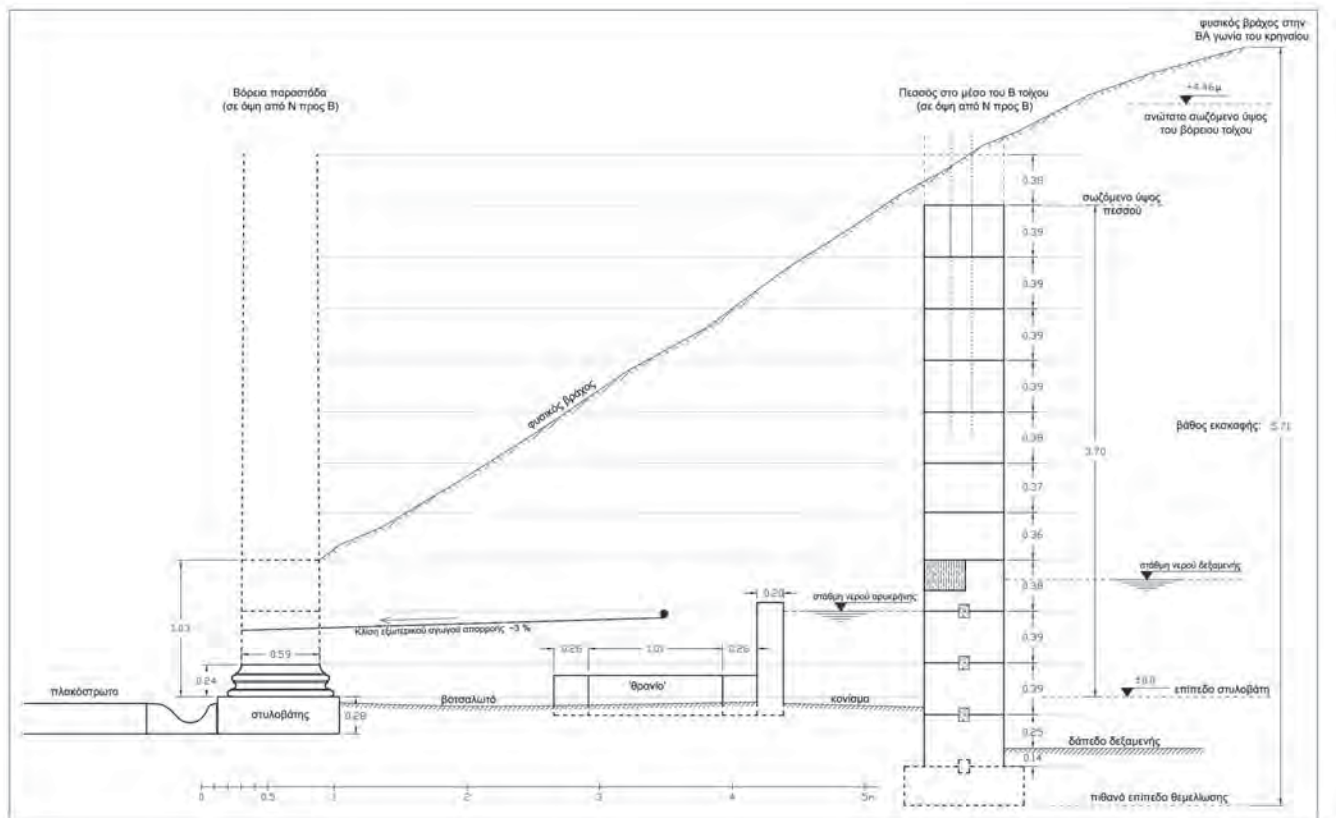
4. Το στοιχείο αυτό θα επιβεβαιωθεί με τη συνέχεια της ανασκαφής, γιατί στο στάδιο αυτό η ύπαρξή του στηρίζεται σε εγκάρσια λιθοπλινθο (βλ. σχετικά πιο κάτω) που εξέχει προς τα μέσα στο ανατολικό τμήμα του ανώτερου σωζόμενου δόμου της βόρειας πλευράς, όπου όμως η ανασκαφή δεν έχει ακόμη προχωρήσει χαμηλότερα.

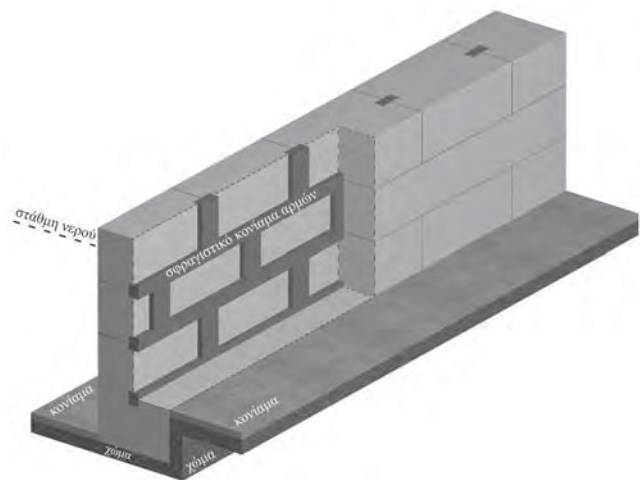
Εικ. 3. Κάτοψη της κρήνης στην αγορά της αρχαίας Επιδαύρου.

Εικ. 4. Το ανεσκαμμένο μέρος της κρήνης με τις μεταγενέστερες φάσεις της.

Εικ. 5. Α-Δ τομή κατά τον βόρειο τοίχο της κρήνης.

Εικ. 6. Σφράγιση των αρμών στα τοιχώματα της δεξαμενής κοντά στον βόρειο τοίχο.

Εικ. 7. Σφράγιση των αρμών στο νότιο σκέλος του σχήματος Γ τοιχώματος της δεξαμενής.

Εικ. 8. Σχηματική αναπαράσταση σφράγισης των τοίχων της δεξαμενής με περιμετρικές κατά τον κάθετο επιμήκη άξονα των λιθοπλίνθων πληρούμενες με κοιτάμα εγκοπές.

Εικ. 9. Η ανασκαφή στον χώρο υδροληψίας.

μήκη άξονα του κτηρίου και πιθανόν μιας δεύτερης στο μέσον του ανατολικού «κλίτους». Τοίχος μορφής Γ, ύψους τεσσάρων⁵ δόμων πάνω από τη θεμελίωσή του και πάχους 60 εκ. έκλεινε τη δεξαμενή προς τον χώρο της υδροληψίας. Ο πυθμένας της δεξαμενής βρισκόταν, όπως μετρήθηκε στο νότιο τμήμα της που έχει αποκαλυφθεί, κατά 35 εκ. χαμηλότερα από το δάπεδο του χώρου υδροληψίας. Η ύπαρξη του τοίχου που όριζε τη δεξαμενή και από τον οποίο εκφύονταν καθ' ύψος οι προαναφερόμενοι εσωτερικοί πεσσοί βεβαιώθηκε σε δύο περιοχές του ανεσκαμμένου χώρου:

Η πρώτη περιοχή είναι αυτή στην οποία υπήρχε ο εκφύομενος στο μέσον της εσωτερικής παρειάς του βόρειου τοίχου πεσσός. Διαπιστώθηκε ότι τον αποτελούσαν εναλλάξ μακρές εγκάρσιες λιθόπλινθοι του βόρειου τοίχου, των οποίων το ήμισυ εξέιχε ως πεσσός, και μισές λιθόπλινθοι που γέμιζαν το μεταξύ των ελευθέρων τμημάτων των πρώτων κενό και απλώς εφάπτονταν στον βόρειο τοίχο. Στους ανώτερους δόμους οι εξέχουσες λιθόπλινθοι έχουν απολαξευθεί (και οι μισές αφαιρεθεί) σε μεταγενέστερη φάση, πλην μίας που σώζεται πλήρης με το εξέχον μέρος της στο δέκατο δόμο του βόρειου τοίχου. Στη βάση αυτού του πεσσού σώζεται κατά χώραν τμήμα λιθοπλίνθου που εκφύεται από τον βόρειο τοίχο (με κατεύθυνση προς τα νότια) που ανήκει στον πρώτο ορατό από τον χώρο υδροληψίας δόμο του τοίχου της δεξαμενής. Οι ανώτεροι δόμοι του τοίχου αυτού αφαιρέθηκαν επίσης αργότερα (εικ. 6) κατά τη μετασκευή του κτηρίου στους ρωμαϊκούς χρόνους. Ιδιαίτερα σημαντική για την αποκατάσταση του τοίχου μορφής Γ της δεξαμενής και τη λειτουργία του είναι εγκοπή πλάτους περίπου 8 εκ. και βάθους περίπου 5 εκ., η οποία διατρέχει την άνω και κάτω επιφάνεια του σωζομένου τμήματος της εκφύομενης από τον βόρειο τοίχο λιθοπλίνθου στο μέσον της, την άνω επιφάνεια του υποκείμενου δόμου, και καταλαμβάνει και όλο το ύψος του επόμενου δόμου στον τοίχο. Αντίστοιχη εγκοπή διακρίνεται ότι υπήρχε και στις επιφάνειες έδρασης των δύο υπερκείμενων δόμων (εικ. 6, 8). Οι περιμετρικές αυτές εγκοπές όλων των εν επαφή λιθοπλίνθων των δόμων του τοίχου σχημάτιζαν ένα ενιαίο εσωτερικό διάκενο διατομής περίπου 8 x 10 εκ. που διέτρεχε (στο κατακόρυφο επίπεδο στο μέσον του πάχους του τοίχου) όλες τις επιφάνειες έδρασης και ώσης. Το διάκενο αυτό ήταν γεμισμένο με υδραυλικό κονίαμα, του οποίου τμήματα σώζονται άθικτα. Τεμάχια λιθοπλίνθων, αλλά και ολόκληρες λιθόπλινθοι με το χαρακτηριστικό αυτό στοιχείο εντοπίζονται ως οικοδομικό υλικό σε τοίχους μεταγενέστερης φάσης του κτηρίου ή βρέθηκαν διάσπαρτα κατά την ανασκαφή. Είναι προφανές ότι οι εγκοπές με το κονίαμα αποτελούσαν σύστημα σφράγισης –στεγανοποίησης όλων των αρμών του τοίχου αυτού, ότι το νερό της δεξαμενής πίσω του έφθανε μέχρι το ύψος του υψηλότερου σημείου της σφράγισης και επομένως ότι ο τοίχος έφτανε σε ύψος τα 1,08-1,10 μ. από το δάπεδο του χώρου υδροληψίας με τους τρεις ορατούς από

5. Στο ανεσκαμμένο βόρειο τμήμα του κτηρίου, όπου προκύπτουν αυτά τα στοιχεία, φαίνεται ότι από τον χώρο υδροληψίας ήταν ορατοί οι τρεις δόμοι του τοίχου. Επειδή όμως το επίπεδο του πυθμένα της δεξαμενής, όπως μετρήθηκε στο ανεσκαμμένο νότιο τμήμα

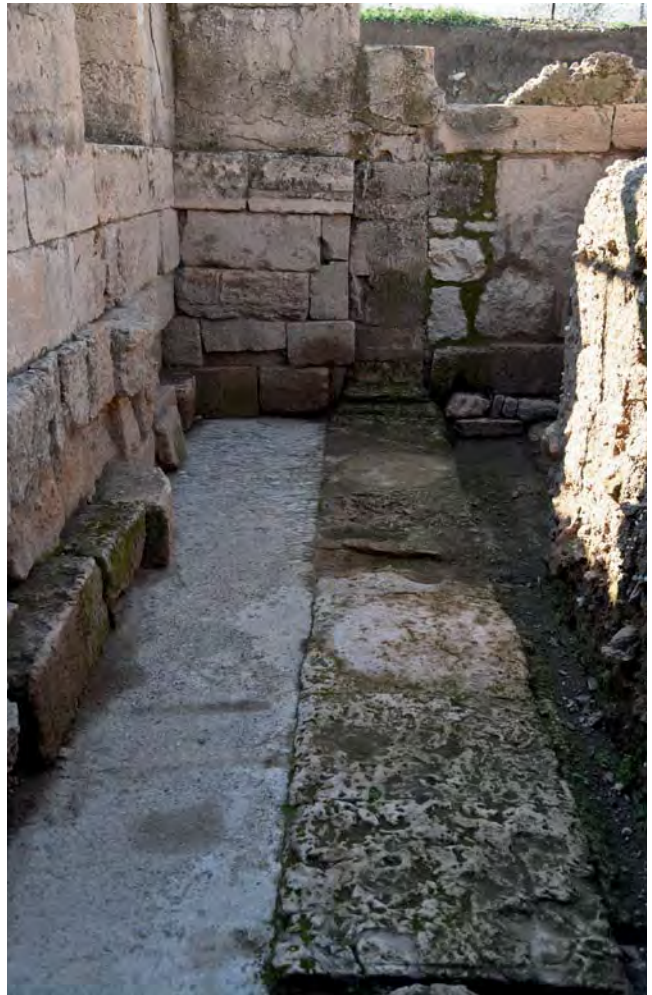
της, ήταν κατά 35 εκ. χαμηλότερο, εικάζεται εδώ ότι υπάρχει και υποκείμενος στους ανώτερους τρεις δόμους, που ήταν ορατός μόνο από το εσωτερικό της δεξαμενής, και που ήταν ο πρώτος πάνω από το θεμέλιο.

Εικ. 10. Ίχνος έδρασης του πρώτου από τα νότια κίονα της εισόδου στον χώρο υδροληψίας. Πίσω του το βοτσαλωτό δάπεδο του χώρου με σωζόμενα τμήματα της επάλειψής του με κονίαμα.

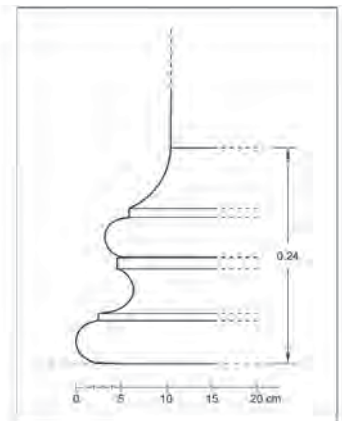
εκεί δόμους του. Η εφαρμογή του ιδιαίτερα επιμελημένου και αποτελεσματικού αυτού τρόπου σφραγίσματος των αρμών δεξαμενών γίνεται εδώ για πρώτη φορά γνωστή⁶.

Η δεύτερη περιοχή στην οποία τεκμηριώθηκε ο ενδιάμεσος τοίχος μορφής Γ που ορίζει τη δεξαμενή είναι στην προέκταση προς το εσωτερικό του πρώτου από βορρά, σύμφυτου με τον δυτικό τοίχο πεσσού. Εδώ σώθηκε στο πλήρες ύψος του ο τοίχος που έκλεινε το νότιο σκέλος του Γ της δεξαμενής προς τον χώρο υδροληψίας με τους τρεις δόμους που εκδηλώνονται πάνω από το βοτσαλωτό δάπεδο. Από τον εσωτερικό χώρο της δεξαμενής θα ήταν ορατός ο υποκείμενος σ' αυτούς δόμος, ο πρώτος δηλαδή πάνω από τη θεμελίωση του τοίχου. Οι αρμοί είναι και εδώ σφραγισμένοι με τον ίδιο τρόπο (εικ. 7, 8). Ο σωζόμενος ανώτερος (τέταρτος) δόμος είναι σφραγισμένος μόνο στους αρμούς της έδρασης και των κατακόρυφων πλευρών, πράγμα που επιβεβαιώνει τον υπολογισμό του ύψους στο οποίο μπορούσε να φθάσει η στάθμη του νερού στη δεξαμενή που έγινε πιο πάνω με βάση τα στοιχεία γύρω από τον πεσσό της βόρειας πλευράς. Κάθετα λαξεύματα στην εσωτερική παρειά του πεσσού αυτού (εικ. 9, 15), αλλά και εκείνου στη βόρεια πλευρά δείχνουν ότι πιθανώς ξύλινα στηρίγματα από εκεί και πάνω, εισχωρούντα εν μέρει στους εκφυόμενους από τους τοίχους πεσσούς, χρησί-

Εικ. 11. Το δυτικό τμήμα του χώρου υδροληψίας (χωρισμένο από το ανατολικό από τη θεμελίωση του οπίσθιου τοίχου της μεταγενέστερης στοάς). Διακρίνονται ο στυλοβάτης της εισόδου, αριστερά του το βοτσαλωτό δάπεδο, δεξιά η αύλακα απορροής και στο βάθος η εντοιχισμένη στα θεμέλια της ύστερης στοάς νότια παραστάδα της εισόδου.

Εικ. 12. Τομή της βάσης της βόρειας παραστάδας του χώρου υδροληψίας.

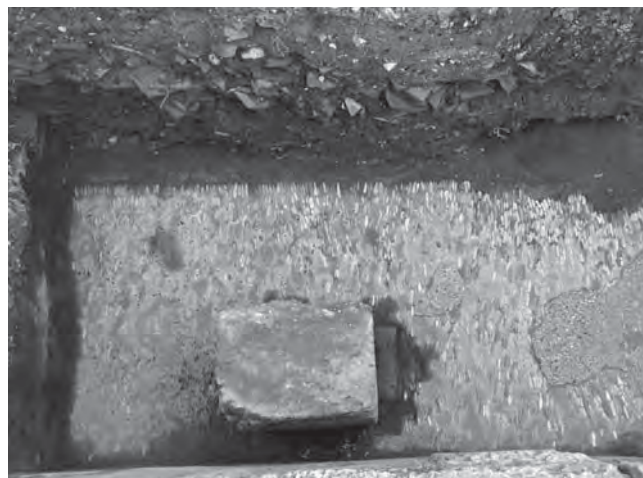

6. Σφραγίσεις με πηλό, πίσσα ή κονίαμα που επικάλυπτε την επιφάνεια δαπέδων ή τοίχων ή τοπικά τα χείλη γωνιακών αρμών τεκμηριώνονται σε αρκετές κλασικές και ελληνοιστικές κρήνες: HELLNER 2009, 47 και 51· BRENNAN 2015, 54-55. Μόλυβδος είχε χρησιμοποιηθεί στις κρήνες της Κασταλίας, AMANDRY 1977, 201-209, και του ιερού του Ποσειδώνα και της Αμφιτρίτης στην Τήνο, ETIENNE - BRAUN 1986, 75-76. Εγκοπές στην εσωτερική πλευρά των λιθοπλίνθων των τοίχων της δεξαμενής υπήρχαν στην κρήνη της Αρσινόης στη Μεσσήνη, REINHOLDT 2009, 39, αλλά αυτές εξυπηρε-

τούσαν την καλύτερη πρόσφυση παχέος κονιάματος που κάλυπτε ολόκληρη την εσωτερική επιφάνεια του τοίχου (Mörtelrinnen). Πλησιέστερος προς τη μέθοδο της Επιδαύρου τρόπος σφράγισης των αρμών υδραυλικών εγκαταστάσεων, λιγότερο όμως εξελιγμένος, ήταν η χρήση κονιάματος στην περιοχή της Κορίνθου ως συνδετικού υλικού μεταξύ των αρμών έδρασης και στο σχηματιζόμενο από τις αναθυρώσεις κενό μεταξύ των αρμών ώσης, ROBINSON 2011, 140-141. TOMLINSON 1969, 205-296.

Εικ. 13. Το θρανίο στον βόρειο τοίχο του χώρου υδροληψίας. Πάνω από το μέσον του, στον οριζόντιο αρμό των δύο υπερκείμενων δόμων διακρίνεται η σφραγισμένη αργότερα οπή διοχέτευσης του νερού της λεκάνης έξω από το κτήριο. Σε επαφή με το θρανίο δεξιά η εγκοπή στο βόρειο τοίχο για τη στερέωση του στηθαίου της αρυκρήνης.

Εικ. 14. Το τελείωμα του βοτσαλωτού δαπέδου προς το αφαιρεθέν αργότερα στηθαίο της αρυκρήνης στον χώρο υδροληψίας.

μεναν για την καλύτερη στερέωση του συστήματος της στέγης στους τοίχους του κτηρίου. Είναι πολύ πιθανό ότι τη δεξαμενή τροφοδοτούσε πηγή, η οποία ανέβλυζε ακριβώς πίσω της και η οποία σήμερα, με τη βαθιά άντληση για πότισμα στην περιοχή, έχει στερέψει⁷.

Η ανασκαφή παρέχει ήδη με ασφάλεια τις διαστάσεις και τη μορφή του χώρου υδροληψίας: Το πλάτος του εσωτερικά ήταν 8,15 μ. και το βάθος 4,40 μ. Την πρόσοψη αποτελούσαν τρεις κίονες ανάμεσα σε παραστάδες, από τις οποίες η βόρεια ήταν αυτή στην οποία κατέληγε ο βόρειος τοίχος, ενώ η νότια αποτελούσε την κεφαλή μικρής, 1,20 μ. μήκους προέκτασης του δυτικού τοίχου του νότιου μέρους της δεξαμενής, η οποία δημιουργούσε αβαθή προφυλαγμένη περιοχή στα νότια του χώρου υδροληψίας. Έχουν σωθεί η βάση της βόρειας παραστάδας, η νότια σε ύψος 2,93 μ. από τον στυλοβάτη, και ο πλάτους 90 εκ., 3 μόλις εκ. εξέχων από το δάπεδο στο εσωτερικό του χώρου στυλοβάτης, επάνω στον οποίο διακρίνονται σαφώς οι

επιφάνειες έδρασης των βάσεων δύο κίωνων (εικ. 10, 11). Οι κίονες, με μεταξόνιο 2,20 μ. μεταξύ τους και 1,38 μ. (B) / 1,36 (N) μεταξύ αυτών και των παραστάδων, τεκμαίρεται ότι ήταν ιωνικοί για δύο λόγους: Ο πρώτος είναι ότι η διάμετρος των 0,80 μ. στη βάση τους, όπως προκύπτει από τα σωζόμενα ίχνη, σε συνδυασμό με τα μεσαία μετακίονια των 1,40 μ. και τα πλευρικά των 0,80 μ. θα έδιναν ένα πολύ βαρύ δωρικό ρυθμό και περάσματα στενά και δυσλειτουργικά ανάμεσα στους κίονες. Ο δεύτερος λόγος είναι ότι οι βάσεις των παραστάδων, οι οποίες σώζονται, είναι ιωνικές, με αποφυγή και δύο σπείρες (από τις οποίες η κάτω είναι πλατύτερη) με ενδιάμεση σκοτία (εικ. 11, 12). Η διαμόρφωση αυτή των βάσεων των παραστάδων παραπέμπει σε αντίστοιχες βάσεις κίωνων⁸.

Το δάπεδο του χώρου υδροληψίας, που έχει διατηρηθεί σε καλή κατάσταση, κατασκευάστηκε από βότσαλα που στρώθηκαν με επιμέλεια πάνω σε παχύ κονίαμα και καλύφθηκαν με ένα λεπτότερο στρώμα κονιάματος. Στο βάθος

7. Η χωροθέτηση της κρήνης στο έντονα κατηφορικό έδαφος σε συνδυασμό με την εκοκαφή της δεξαμενής σε σχετικά μεγάλο βάθος συνηγορούν για την ταύτισή της με τον τύπο του κτίσματος το οποίο διαμόρφωνε στόμιο πηγής πίσω του, βλ. σχετικά DUNKLEY 1936, 144. Η βύθιση της δεξαμενής στο έδαφος εξυπηρετούσε τη συγκέντρωση σ' αυτήν μεγαλύτερης ποσότητας νερού από τη χαμηλά στο έδαφος εκβάλλουσα πηγή.

8. Η συγγενέστερη ως προς το σχήμα με την επιδαύρια κρήνη είναι αυτή του Διπύλου στην Αθήνα, από τον ύστερο 4ο αι. π.Χ.: Είχε κάτοψη χονδρικά ορθογώνια, διαστάσεων 8 x 11,5 μ., με δεξαμενή σχήματος Γ και χώρο υδροληψίας με ιωνικούς κίονες στην πρόσοψη που περιέκλειαν οι κεραίες του Γ. Εδώ ήταν ανοικτή και η

στενή πλευρά του χώρου υδροληψίας και οι παραστάδες που αντιστοιχούσαν στους κίονες υπήρχαν στις γωνίες του Γ. Επίσης τα μετακίονια διαστήματα κλείνονταν με θωράκια πλην του μεσαίου της πρόσοψης. Βλ. σχετ. DUNKLEY 1936, 184-186, εικ. 17· GRUBEN 1969, 39, εικ. 11· HOEPFNER 1976, 298· REINHOLDT 2009, 188-189. Σχήμα Γ είχε και η μεγάλη, παρομοίων διαστάσεων με την επιδαύρια, Νοτιοδυτική Κρήνη της Αγοράς της Αθήνας από το τρίτο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ. με κιονοστοιχία μπροστά, η οποία παρακολουθούσε την εσωτερική πλευρά των σκελών του Γ, CAMP 1990, 181-184· CAMP 2004, 189-190· REINHOLDT 2009, 187-188· BRENNAN 2015 27-37.

του χώρου, μπροστά από το τοίχωμα της δεξαμενής, πρέπει να υπήρχε υδατοστεγές στηθαίο ύψους 80 και πάχους 20 εκ., το οποίο δημιουργούσε λεκάνη άντλησης νερού που εκτεινόταν σε όλο το πλάτος του χώρου. Σε μετασκευή της κρήνης αργότερα το στοιχείο αυτό καταργήθηκε και το στηθαίο απομακρύνθηκε. Όμως η αποκατάστασή του μπορεί να γίνει με βεβαιότητα με βάση δύο σαφή ίχνη της ύπαρξής του, που διατηρήθηκαν στο παλίμψηστο αυτό συγκρότημα: Στον βόρειο τοίχο και σε απόσταση 1,06 μ. από το τοίχωμα της δεξαμενής σώζεται κάθετο λάξευμα ύψους 80 εκ. από το δάπεδο της μεταγενέστερης φάσης, πλάτους 20 και βάθους 9 εκ. (εικ. 13), το οποίο δεν μπορεί να ερμηνευθεί παρά ως υποδοχή για την ασφαλή σύνδεση με τον τοίχο της ακραίας πλάκας ενός στηθαίου. Το λάξευμα γεμίστηκε με λιθόδεμα μετά την κατάργηση της λεκάνης άντλησης, είναι όμως εμφανείς στην προς τα ανατολικά κάθετη πλευρά του οι φθορές που προξενήθηκαν στον τοίχο κατά την εξαγωγή της πλάκας. Η έκταση του στηθαίου σε όλο το πλάτος του χώρου υδροληψίας επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι το αρχικό δάπεδο του χώρου, όπως περιγράφηκε πιο πάνω, τελειώνει ακριβώς στην προέκταση της γραμμής της εξωτερικής πλευράς της πλάκας που εισχωρούσε στο προαναφερθέν λάξευμα. Είναι χαρακτηριστική η τελευταία προς τη γραμμή αυτή σειρά των βοτσαλών του δαπέδου (εικ. 14), στην οποία τα βότσαλα έχουν τοποθετηθεί κανονικά το ένα δίπλα στο άλλο. Η κανονικότητα αυτή υπαγορεύθηκε προφανώς από κάποιο σκληρό όριο στο οποίο προσφύονταν το δάπεδο, που δεν μπορεί να ήταν άλλο από το στηθαίο της λεκάνης για την άντληση νερού. Τη λογική αυτής της τεχνικής επιβεβαιώνει η χρήση της και στην άλλη πλευρά του δαπέδου, στην πρόσφυσή του στον στυλοβάτη της εισόδου (εικ. 10). Με βάση τα παραπάνω, αποκαθίσταται με βεβαιότητα η ύπαρξη λεκάνης άντλησης νερού στο βάθος του χώρου, διαστάσεων 1,06 × 8,15 μ. και ύψους 80 εκ., η τροφοδοσία της οποίας πρέπει να υποθέσει κανείς ότι γινόταν από κρουνοί που ανοίγονταν πίσω της στο τοίχωμα της δεξαμενής και των οποίων τα στόμια θα μπορούσαν να έχουν τη μορφή λεοντοκεφαλής⁹. Το τμήμα αυτό του χώρου λειτουργούσε επομένως ως μία μεγάλη αρυκρήνη.

Στις δύο πλευρές του χώρου υδροληψίας και σε επαφή με τον τοίχο του κτηρίου βόρεια και με το τοίχωμα της δεξαμενής νότια, σώθηκαν θρανία σχήματος Π. Το βόρειο

Εικ. 15. Λιθινή λεκάνη κάτω από τα ίχνη κρουνοῦ ροοκρήνης στη νότια πλευρά του χώρου υδροληψίας.

(εικ. 13) έχει μήκος 1,53 μ. και πλάτος 0,27 μ. (στο μέσον) / 0,56 (στα σκέλη του Π), ενώ το νότιο (εικ. 15) έχει αντίστοιχες διαστάσεις 1,55¹⁰ και 0,41 / 0,67 μ. Το εμφανές πάνω από το δάπεδο ύψος και των δύο είναι 0,22 μ. Με το

9. Βλ. π.χ. τις λίθινες λεοντοκεφαλές οι οποίες σώζονται στα στηθαία της λεκάνης άντλησης της κρήνης του ύστερου 4ου αι. π.Χ. στην Ιαλυσό της Ρόδου, DUNKLEY 1936, 183-184. JACOPI - MAIURI - LAURENZZI 1928-1941, 79. REINHOLDT 2009, 190. Οι λεοντοκεφαλές μπορούσαν να είναι και χάλκινες, DUNKLEY 1936, 174-175.

10. Το φαινόμενο μήκος είναι 1,43 μ. Κάτω από τη διπλανή λεκάνη (βλ. επόμενη σημείωση) εκτείνεται περί τα 12 ακόμη εκ.

Εικ. 16. Κεραμική από το γέμισμα μεταξύ του νότιου τμήματος του δυτικού τοίχου της κρήνης και του απολαξευμένου βράχου.

προς τη λεκάνη άντλησης του νερού σκέλος του Π βρίσκονταν και τα δύο σε επαφή με το στηθαίο της. Η ερμηνεία των θρανίων αυτών καθίσταται δυνατή από σχετικά στοιχεία που σώθηκαν στον μυχώ που σχηματιζόταν πίσω από τη νότια, δεξιά για τον εισερχόμενο παραστάδα της εισόδου: Σε άμεση συνέχεια με το εκεί θρανίο και σε επαφή με το τοίχωμα της δεξαμενής, αλλά και με την προέκταση του νότιου τοίχου του κτηρίου προς την παραστάδα, αποκαλύφθηκε πώρινη λιθόπλινθος (εικ. 15) μήκους 1,65, πλάτους 0,67 και ύψους 0,43 μ., με σκαφοειδή λεκάνη διαστάσεων περίπου $1,36 \times 0,40$ μ. και μέγιστου βάθους 25 εκ. λαξευμένη στην άνω της επιφάνεια¹¹. Ο λίθος εδράζεται στο επίπεδο που ορίζεται από την άνω επιφάνεια του διπλανού θρανίου. Τοίχος της μετασκευής του κτηρίου εμποδίζει την αποκάλυψη του μετώπου του λίθου με τη λεκάνη, ώστε να μη μπορεί να γίνει ακριβώς γνωστό πάνω σε τι ήταν τοποθετημένος. Εικάζεται πάντως ότι η βάση του θα είχε μορφή

ανάλογη με αυτή του διπλανού θρανίου. Το ύψος του λίθου της λεκάνης καταλαμβάνει ακριβώς το ύψος του δόμου του τοιχώματος της δεξαμενής πίσω του, ενώ στην άνω επιφάνεια του αμέσως επόμενου δόμου σώζεται πάνω από το μέσον της λεκάνης βαθύ διαμπερές λάξευμα βάθους 17 εκ. και πλάτους 5 εκ. στο κάτω και 8 εκ. στο άνω μέρος, στην εξωτερική πλευρά του οποίου έχουν σωθεί σαφή ίχνη από την προσαρμογή λεοντοκεφαλής. Σημειώνεται σχετικά ότι η σφράγιση των αρμών των τοιχωμάτων της δεξαμενής, για την οποία έγινε λόγος πιο πάνω, σταματά και εδώ στον ανώτερο αυτό δόμο (εικ. 7, 15). Είναι επομένως σαφές ότι εδώ λειτουργούσε μια ροοκρήνη, της οποίας το νερό έπεφτε στην υποκείμενη λεκάνη. Πράγματι, στο μέσον της προς την παραστάδα δυτικής στενής πλευράς της λεκάνης ανοίγεται στο χείλος της αύλακα, η οποία στη συνέχεια διαπερνά με οπή διαμέτρου 10 εκ. τον δυτικό τοίχο του κτηρίου. Από την οπή αυτή το νερό διοχετευόταν έξω από την κρήνη. Η μία παρειά αντίστοιχου λαξεύματος για κρουνό έχει διατηρηθεί στον επόμενο λίθο του τρίτου (ορατού από τον χώρο υδροληψίας) δόμου του προς τα ανατολικά κατεστραμμένου τοιχώματος της δεξαμενής. Ο κρουνός αυτός βρισκόταν πάνω από το σε επαφή με την αρυκρήνη θρανίο. Εάν το γεγονός αυτό συνδυασθεί με εγκοπή που υπάρχει στο μέσον του προς το θρανίο ανατολικού χείλους της σωζόμενης λεκάνης, καθίσταται προφανές ότι πάνω στο θρανίο ήταν τοποθετημένη μια δεύτερη, ανάλογη με τη σωζόμενη διπλανή λιθόπλινθος με λεκάνη, της οποίας το πλεονάζον νερό διοχετευόταν στην πρώτη και στη συνέχεια έξω από το κτήριο προς τα δυτικά.

Αντίστοιχη κατασκευή μπορεί πλέον με βεβαιότητα να αποκατασταθεί και στο θρανίο της βόρειας πλευράς, το οποίο σώθηκε καλυμμένο με υδραυλικό κονίαμα από μεταγενέστερη φάση. Ακριβώς όπως και στα νότια, έχει διατηρηθεί στον βόρειο τοίχο του κτηρίου και στο επίπεδο της άνω επιφάνειας του δόμου αμέσως πάνω από το θρανίο, το στόμιο –σφραγισμένης αργότερα (εικ. 13)– κυκλικής οπής διαμέτρου 6 εκ., η οποία διοχέτευε νερό σε αγωγό, τον οποίο η ανασκαφή εντόπισε έξω από τη βορειοδυτική γωνία του κτηρίου. Ανάλογη, επομένως, λεκάνη με εκείνες της απέναντι πλευράς πρέπει να υπήρχε και σ' αυτό το θρανίο επάνω, της οποίας το νερό διοχετευόταν από την οπή έξω από το κτήριο. Το νερό στη λεκάνη αυτή πρέπει να προερχόταν από την αρυκρήνη, της οποίας το στηθαίο ήταν κατά περίπου 10 εκ. υψηλότερο. Πιθανότατα με τον

11. Η λεκάνη δημιουργούσε ορθή γωνία με τη βάση της παραστάδας. Για να πληρωθεί το κενό που προέκυπτε πίσω από τη πλατύτερη

σε σχέση με τον τοίχο βάση παρεμβλήθηκε μεταξύ του τοίχου και της λεκάνης λεπτή, πάχους 12 εκ. κατακόρυφη πλάκα.

Εικ. 17. Τεμάχια σίμης, υδρορροών σε σχήμα λεο-
ντοκεφαλής και ανθεμωτών ηγεμόνων από την ανα-
σκαφή.

Εικ. 18. Τρισδιάστατη αποκατάσταση της κλασικής κρήνης από τον Αν.
Καζολιά (μηχανικό Η/Υ και πληροφορικής). Η μορφή του χώρου με τον
κίονα και ο τρόπος επικοινωνίας του με το επίπεδο της εισόδου στην

κρήνη είναι υποθετικά. Άγνωστη είναι επίσης η σχέση του κίονα με το
κτήριο της κρήνης και γι' αυτό δεν δηλώνεται.

ίδιο τρόπο –που δεν υπάρχουν στοιχεία για να προσδιορισθεί ακριβέστερα– το νερό της αρυκρήνης μπορούσε να διαφεύγει και από τα νότια προς τις δύο λεκάνες, ώστε η αρυκρήνη να ανακουφίζεται αποτελεσματικότερα¹².

Ο συνολικός όγκος του κτηρίου δεν είναι ακόμη γνωστός. Με ακρίβεια γνωρίζουμε ότι το μήκος της βόρειας στενής του πλευράς ήταν 11,30 μ. Με την παραδοχή ότι ο χώρος υδροληψίας καταλάμβανε το μισό περίπου του δυτικού «κλίτους» του κτηρίου και σε συνδυασμό με τους ήδη γνωστούς τέσσερις πεσσούς, οι οποίοι εκφύονται από το νότιο μέρος του δυτικού τοίχου, προτείνεται εδώ η αποκατάσταση των μακρών πλευρών σε μήκος 17,10 μ. (εικ. 3, 5). Με δεδομένη τη βάση των ιωνικών κιόνων το ύψος τους θα έφθανε τουλάχιστον τα 5,50 μ., και μαζί με ένα απλό θριγκό το κτήριο υπολογίζεται ότι θα έφθανε περίπου στο ύψος των 6,30 μ. στην πρόσοψη, ενώ στα ανατολικά θα εξέίχε από το έδαφος μόλις 1,40 μ.

Τομές που έγιναν στο στενό χώρο μεταξύ του λαξευμένου βράχου εξωτερικά του νότιου μέρους του δυτικού τοίχου και του τοίχου αυτού, σε μια δηλαδή ασφαλώς σφραγισμένη τάφρο θεμελίωσης, με σκοπό τη συλλογή υλικού για τη χρονολόγηση της αρχικής φάσης του κτηρίου απέδωσαν καθαρή ύστερη κλασική κεραμική (εικ. 16). Η ασφαλής αυτή ένδειξη υποστηρίζεται και από την κεραμική που συλλέχθηκε σε άλλα λιγότερο ασφαλή αλλά ενδεικτικά σημεία της ανασκαφής. Άλλωστε ο τύπος αυτός της κρήνης διαμορφώνεται στην Ελλάδα αυτή την εποχή¹³. Προς το παρόν η χρονολόγηση του αρχικού κτηρίου της κρήνης χωρίς μέσα στο δεύτερο μισό του 4ου αι. π.Χ. φαίνεται η πιθανότερη.

Η στέγη της κρήνης με βάση τη σειρά των πεσσών κατά μήκος του επιμήκους της άξονα αποκαθίσταται δικλινής. Πολλά τεμάχια κεραμίδων με γάνωμα που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή μαρτυρούν πηλίνη κεράμωση της στέγης του αρχικού κτηρίου. Πολλά τεμάχια πηλίνης σίμης με φυτικό σπειρωτό κόσμημα και υδρορροών σε μορφή λεοντοκεφαλής, καθώς και τεμάχια ανθεμωτών ηγεμόνων (εικ. 17) βρέθηκαν στο στρώμα καταστροφής του κτηρίου. Τα πρώτα προέρχονται από σίμη κατατίου γείσου αετωματικών, στενών πλευρών μιας δικλινούς στέγης, ενώ τα δεύτερα από τις μακρές της πλευρές. Τα τεμάχια αυτά, αν και ανήκουν σε διαφορετικές σειρές, πρέπει να προέρχονται από το ίδιο κτήριο¹⁴. Και επειδή όλα βρέθηκαν μέσα στον χώρο της δεξαμενής μπορούν με αρκετή ασφάλεια να αποδοθούν στη στέγη του κτηρίου της κρήνης¹⁵. Η τεχντροπία τους βέβαια παραπέμπει σε χρόνους μεταγενέστερους της κατασκευής του αρχικού κτηρίου και ειδικότερα στην περίοδο της Ρωμαϊκρατίας¹⁶, και η θέση τους στο βάθος του στρώματος καταστροφής σημαίνει ότι προέρχονται από την τελευταία φάση λειτουργίας της κρήνης. Επειδή όμως με τα μέχρι στιγμής δεδομένα φαίνεται ότι το κτήριο διατήρησε καθ' όλη τη διάρκεια της λειτουργίας του το βασικό του σχήμα, η παραδοχή ότι και της πρώτης φάσης του η στέγη ήταν δικλινής και ανάλογα με την ύστερη διακοσμημένη φαίνεται η πιο πιθανή.

Ο χώρος μπροστά από τον στυλοβάτη της εισόδου στην κρήνη ήταν στρωμένος με ακανόνιστου μεγέθους πώρινες πλάκες. Στη σειρά των πώρινων πλακών, πλάτους 53 εκ. που βρίσκονταν σε επαφή με τον στυλοβάτη λαξευθή-

12. Λεκάνες έχουν σωθεί και σε άλλες κρήνες, π.χ. στην Αρσινόη της Μεσσηνίας, REINHOLDT 2009, 173, εικ. 143. Πρβλ. AMANDRY 1977, 193 (Κασταλία Δελφών). Οι σκαφοειδείς λεκάνες πάνω σε θρανία της κρήνης της Επιδαύρου μπορούν όμως τώρα να εξηγήσουν καλύτερα τις πολλές παραστάσεις κρηνών σε αγγεία, στις οποίες ρέει νερό από κρουνό σε υδρίες που στηρίζονται πάνω σε βάθρα, αλλά με το κάτω μέρος τους κρυμμένο «πίσω» από αυτά, δηλαδή –με τη συμβατική απόδοση της επίπεδης τέχνης– βυθισμένο μέσα στο βάθρο, βλ. π.χ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1916, 104-108, εικ. 24, 25, 29, 31 (αριστερά), 33 (αριστερά). DUNKLEY 1936, 156, εικ. 5 και πίν. 22. Ο Ορλάνδος υποθέτει ότι «το βάθρον τούτο φαίνεται ότι έφερε κάτωθεν των κρουνών κοιλότητας χάριν μείζονος ευσταθείας της υδρίας». Με το νέο εύρημα μαθαίνουμε ότι τα «βάθρα» είχαν όχι κοιλότητες για ευστάθεια, αλλά λεκάνες, οι οποίες παραλάμβαναν το συνεχώς ρέον από τους κρουνούς νερό, αλλά και όσο έπεφτε έξω κατά το γέμισμα της υδρίας και το διοχέτευαν κατάλληλα. Η υδρία ακουμπούσε κατά το γέμισμα στον πυθμένα της λεκάνης. Στην περίπτωση της Επιδαύρου, αν προστεθούν τα 25 εκ. του βάθρου της λεκάνης της νότιας πλευράς και τα 38 εκ. του δόμου στην άνω επιφάνεια του οποίου βρισκόταν εκεί ο κρουνός, προκύπτει χώρος ύψους 63 εκ., υπεραρκετός για την τοποθέτηση μιας υδρίας κάτω από τον κρουνό. Σχετικά με την αποκαθιστάμενη στο βόρειο θρανίο λεκάνη, επειδή το νερό δεν έρρεε σ' αυτήν από κρουνό, αλλά από εγκοπή στο λίγο ψηλότερα ευρισκόμενο χείλος του στηθαίου της αρυκρήνης, μπο-

ρεί κανείς να υποθέσει ότι λειτουργούσε ως ποτίστρα ζώων, όπως οι εκτός του οικοδομήματος λεκάνες στην κρήνη της Φιγαλείας, ΟΡΛΑΝΔΟΣ 1930, 7, εικ. 2 και 8.

13. DUNKLEY 1936, 182-184. Τα πραγματικά δείγματα αυτού του τύπου εμφανίζονται από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. κ.ε. Στην αγγειογραφία υπάρχουν ενδείξεις από το πρώτο μισό του αιώνα. Ο J. Camp παρατηρεί ότι η κατασκευή ή διαμόρφωση κρηνών την εποχή αυτή στην Αθήνα σχετίζεται με περίοδο σοβαρής ξηρασίας που έπληξε τότε την Αττική και άλλες περιοχές της Ελλάδας, CAMP 1990, 156-157. CAMP 2004, 159-160. Είναι πιθανό και η κατασκευή της κρήνης της Επιδαύρου που δεν απέχει πολύ από την Αττική, να σχετίζεται, εκτός από την ευημερία που απέκτησε η πόλη από την ανάπτυξη του Ασκληπιείου της, και στο φαινόμενο της εποχικής αυτής ξηρασίας.

14. Είναι γνωστό ότι οι πηλινες κεραμώσεις των κτηρίων ανανεώνονταν συχνά, όπως π.χ. στο ιερό του Απόλλωνος Μαλεάτα και το Εστιατόριο του Ασκληπιείου της Επιδαύρου, BILLOT 1991, 201. BILLOT 2011, 5, 9, 13. Πρβλ. HOEPFNER 1976, 233-234.

15. Και όχι στη στοά που κατασκευάστηκε μπροστά στη δεξαμενή τον 2ο αι. μ.Χ., βλ. πιο κάτω. Εντός ή στον περιβάλλοντα χώρο της στοάς δεν βρέθηκαν τεμάχια από σίμη ή ανθεμωτούς ηγεμόνες.

16. HEIDEN 1995, πίν. 111, 2-3. WINTER 1994, 105, Type 9. ANSELMINO 1973, 79, αρ. 25, πίν. III.13 και 90-91, αρ. 76, πίν. VI.2. WILLEMSSEN 1959, πίν. 94 και 107.

κε παράλληλη προς αυτόν αύλακα,¹⁷ πλάτους περίπου 25 εκ. και μέσου βάθους 13 εκ., με κλίση από τη βόρεια παραστάδα της εισόδου προς τη νότια (εικ. 11). Στα βόρεια η ανασκαφή αποκάλυψε τμήμα δύο δόμων αναλημματικού τοίχου που ξεκινούσε κάθετα στον βόρειο τοίχο της κρήνης, πίσω από την παραστάδα της ΒΔ γωνίας με κατεύθυνση προς βορράν, ο οποίος συγκρατούσε το κατερχόμενο στην πλευρά αυτή έδαφος (εικ. 3, 18). Αποκαλύφθηκε επίσης τμήμα του πήλινου αγωγού που προαναφέρθηκε, πλάτους (εσωτερικά) 18 εκ., ο οποίος παραλάμβανε το νερό από τη λεκάνη στη βόρεια πλευρά του χώρου υδροληψίας. Ο αγωγός αυτός εξέβαλλε σε χοανοειδή εγκοπή¹⁸ λαξευμένη στο πάνω μέρος του δεύτερου δόμου του αναλήμματος, με στενό, πλάτους μόλις 5 εκ. στόμιο στο μέτωπό του, ώστε και εδώ το νερό να ρέει προς τα δυτικά. Στο παρόν στάδιο της έρευνας δεν γνωρίζουμε εάν τα νερά αυτού του αγωγού και εκείνα της αύλακας μπροστά από τον στυλοβάτη της εισόδου ενώνονταν σε μια κοινή απορροή, ούτε αν ο τρόπος με τον οποίο διοχετεύονταν τα όμβρια από την πίσω πλευρά της στέγης συνδυαζόταν με τα προηγούμενα.

Στον χώρο αμέσως προς τα δυτικά του νότιου μέρους του κτηρίου, το οποίο καταλαμβάνονταν από τη δεξαμενή, ο βράχος διατηρήθηκε σε επίπεδο κατά περίπου 1,40 μ. υψηλότερο από το δάπεδο του χώρου υδροληψίας και του πλακόστρωτου μπροστά του. Προς τα δυτικά, ο βράχος διαμορφώνεται κατωφερώς, κάτι που ενδεχομένως εξυπηρετούσε την πρόσβαση στον χώρο της εισόδου προς την κρήνη. Σε απόσταση 5,80 μ. (μετρημένη στον άξονά του) υψωνόταν στα δυτικά του κτηρίου δωρικός πώρινος κίων, του οποίου ο διαμέτρου 97 εκ. κατώτερος σπόνδυλος έχει διατηρηθεί πάνω σε ομοίως πώρινη τετράγωνη βάση πλευράς 1,15 μ. (εικ. 3 και 4). Στον άξονά του ο κίων απέχει 4,80 μ. από τη νοητή κάθετο στο πίσω μέρος της δεξιάς παραστάδας της εισό-

δου προς τα νότια. Ένας ακόμη σπόνδυλος που συλλέχθηκε από τη γύρω περιοχή φαίνεται να ανήκει στον κίονα, ο οποίος μπορεί και αυτός να χρονολογηθεί στην ίδια περίοδο με αυτή κατά την οποία κατασκευάστηκε η κρήνη. Ιδιαίτερα ενδιαφέρον για τη σχέση του με το κτήριο της κρήνης είναι το γεγονός ότι ο κίων βρίσκεται πάνω στον Α-Δ άξονα που εφάπτεται στη βόρεια πλευρά της προτελευταίας προς τα νότια σειράς πεσσών στο εσωτερικό της δεξαμενής της κρήνης. Ο μέχρι τη συγγραφή του κειμένου αυτού ανεσκαμμένος χώρος όμως δεν παρέχει ακόμη σαφή στοιχεία για τη λειτουργικότητα αυτού του χώρου γύρω από τον δωρικό κίονα, ούτε για τον τρόπο με τον οποίο αυτός επικοινωνούσε με το χαμηλότερο επίπεδο της εισόδου στην κρήνη.

Κατά τον 2ο αι. μ.Χ., σύμφωνα με τα δεδομένα της ανασκαφής, το κτήριο υπέστη μια εκτεταμένη ως προς την πρόσβαση του αναμόρφωση: Ο χώρος υδροληψίας καταργήθηκε και αντικαταστάθηκε από μια στοά, η οποία κάλυψε μεγάλο τμήμα του, καθώς και του προαυλίου του και εκτάθηκε πέραν του βόρειου τοίχου της παλαιάς κρήνης, σε μήκος που δεν έχει ακόμη αποκαλυφθεί στο σύνολό του (εικ. 2 και 4). Το δάπεδο της στοάς αυτής ανέβηκε σε επίπεδο κατά 1,92 μ. υψηλότερο από εκείνο του στυλοβάτη της εισόδου στο αρχικό κτήριο και 0,84 μ. από το επίπεδο έδρασης του δωρικού κίονα. Ο υπόλοιπος χώρος υδροληψίας ενοποιήθηκε με τη δεξαμενή, στην οποία τώρα υπήρχε ενιαία πρόσβαση από άνοιγμα στον πίσω τοίχο της στοάς. Το συγκρότημα διαμορφώθηκε εκ νέου με νέες κατασκευές κατά την ύστερη αρχαιότητα, χωρίς ακόμη να προκύπτει με σαφήνεια αν τότε πλέον αυτό λειτουργούσε ως κρήνη. Για την ακριβέστερη γνώση των μεταγενεστέρων αυτών φάσεων χρειάζεται να συνεχισθεί η ανασκαφή, η οποία ασφαλώς θα συμπληρώσει με επιβεβαιώσεις και τροποποιήσεις την εικόνα της κλασικής κρήνης η οποία παρουσιάστηκε εδώ.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

Ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών
labrin@otenet.gr

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΚΑΖΟΛΙΑΣ

Πολιτικός μηχανικός ΥΠ.ΠΟ.Α.
vkazolias@gmail.com

ΛΟΥΚΑΣ ΖΩΝΑΣ

Αρχαιολόγος επί συμβάσει Ε.Σ.Μ.Ε.
louckas@hotmail.com

17. Ανάλογη αύλακα υπήρχε και στην κρήνη του Διπύλου, βλ. πιο πάνω σημ. 8. Η παρεμβολή μικρότερης αύλακας μεταξύ αυτής και του στυλοβάτη της κρήνης αυτής για τη διοχέτευση νερού από το δάπεδο του χώρου υδροληψίας δείχνει ότι η μεγαλύτερη αύλακα παραλάμβανε τα όμβρια από τη στέγη. Η αύλακα της κρήνης της Επιδαύρου πρέπει να συνδυάζει και αυτή τη λειτουργία.

18. Ανάλογες εγκοπές όμοιας λειτουργίας υπήρχαν στο πίσω μέρος των δύο ανατολικών δεξαμενών της Πειρήνης στην Κόρινθο, DUNKLEY 1936, 147.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ANSELMINO, L. 1973. *Man Ray: Opera Graphica*, Torino.
- AMANDRY, P. 1977. Notes de topographie et d'architecture delphiques, *BCH* Suppl. IV, 179-228.
- BILLOT, M.-FR. 1991. Terres cuites architecturales d'Argolide, *RA* 1991, 199-209.
- BILLOT, M.-FR. 2011. Épidaure: Terres cuites architecturales du « Gymnase » - Hestiatorion. Rapport d'étude, du 29/08 au 29/09/2011, CNRS, Institut de Recherche sur l'Architecture Antique Paris (Αρχείο ΕΣΜΕ).
- BRENNAN, M. 2015. *A Comparative Analysis of Five Greek Fountain Houses* (College of William & Mary Undergraduate Honors Theses, Paper 227).
- CAMP, J.M. 1990. *The Athenian Agora: A Guide to the Excavation and Museum*⁴, Athens.
- CAMP, J.M. 2004. *Η Αρχαία Αγορά της Αθήνας. Οι ανασκαφές στην καρδιά της κλασικής πόλης*⁵, Αθήνα.
- DUNKLEY, B. 1936. Greek Fountain Buildings before ca. 300 BC, *BSA* 36, 142-204.
- ÉTIENNE, R. - J.-P. BRAUN 1986. *Ténos I. Le Sanctuaire de Poseidon et d'Amphitrite*. Bibliothèques des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, fasc. 263, Paris.
- GRUBEN 1969. *Untersuchungen am Dipylon 1964-1966*, *AA*, 33-40.
- HEIDEN, J. 1995. *Die Tondächer von Olympia, Neue Ergebnisse zur Baugeschichte Olympias. Olympische Forschungen XXIV*, Berlin / New York.
- HELLNER, N. 2009. *Η «Κρήνη του Θεαγέονος» στα Μέγαρα. Ιστορία και αρχιτεκτονική ενός μνημείου του 5ου αιώνα π.Χ.*, Δημοτική Βιβλιοθήκη Μεγάρων.
- HOEPFNER, W. 1976. *Das Pompeion und seine Nachfolgerbauten. Kerameikos* 10, Berlin.
- JACOPI, G. - A. MAIURI - L. LAURENZI 1928-1941. *Rhodos: studi e materiali pubblicati a cura dell'Istituto storico-archeologico di Rodi*. Istituto storico-archeologico di Rodi.
- ΟΡΑΝΔΟΣ, Α. 1916. Παραστάσεις κρηνών επί αγγείων, *ΑΕ* 94-107.
- ΟΡΑΝΔΟΣ, Α. 1930. Η κρήνη της Φιγαλείας, *ΑΔ* 11, 1927-1928, 1-7.
- ΠΕΤΡΟΥΝΑΚΟΣ, ΣΤ. 2011. Η αγορά της Αρχαίας Επιδαύρου, στο: Α. ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ (επιμ.), *Η αγορά στη Μεσόγειο από τους ομηρικούς μέχρι τους ρωμαϊκούς χρόνους*, Αθήνα, 153-163.
- REINHOLDT, C. 2009. *Das Brunnenhaus der Arsinoë in Messene: Nutzarchitektur, Repräsentationsbaukunst und Hydrotechnologie im Rahmen hellenistisch-römischer Wasserversorgung*, Wien.
- ROBINSON, B. 2011. *Histories of Peirene: A Corinthian Fountain in Three Millennia*, Princeton.
- TOMLINSON, R. A. 1969. Perachora: The Remains Outside the Two Sanctuaries. Description of the Waterworks of the Upper Plain, *BSA* 64, 195-221.
- WILLEMSSEN, F. 1959. *Die Löwenkopf-Wasserspeier vom Dach des Zeus-tempels. Olympische Forschungen IV*, Berlin.
- WINTER, N.A. (ed.) 1994. *Proceedings of the International Conference on Greek Architectural Terracottas of the Classical and Hellenistic Periods, December 12-15, 1991. Hesperia* Suppl. XXVII, ASCSA Publications, Princeton.

S U M M A R Y

VASSILIS LAMBRINOUDAKIS - EVANGELOS KAZOLIAS - LOUKAS ZONAS LATE CLASSICAL FOUNTAIN HOUSE IN ANCIENT EPIDAUROS

During restoration and related excavation activity (2008-2015) of the Committee for the Conservation of the Monuments of Epidauros big part of a large fountain house was unearthed in the area of the agora of the ancient city. The fountain house was built in the late 4th century BC and functioned with modifications until the end of antiquity. The excavation data, although works are still in progress, provide already a more or less secure knowledge of the architecture and the function of the original, classical building: With its rear part sunk partially in the rock of a sloping terrain it consisted of a big Γ-shaped reservoir and a compart-

ment of access to the water bounded by the two branches of the reservoir.

Two rows of pillars supported the truss roof of the building. The compartment of access to the water had an ionic façade with three Ionic columns in antis and contained a large and three small basins in which water flowed from lion head spouts fixed on the inner walls of the reservoir.

The new find helps us to better understand ancient representations of women at the fountain and presents an unknown until now way of waterproof sealing of walls.

ISBN 978 960 204 353 0

9 789602 043530